

BELLE TEN

Cilt/Vol.: 86 - Sayı/Issue: 307
Aralık/December 2022

<https://belleten.gov.tr>

Başvuru/Submitted: 16.08.2021
Kabul/Accepted: 18.01.2022

DOI: 10.37879/belleten.2022.843

Araştırma Makalesi/Research Article

Yuan Hanedanı'nın Annesi: Çabi Hatun

Burak Çelik*

Öz

Toluy oğlu Kubilay Han'ın ikinci eşi Çabi Hatun, Çingiz Hanedanı içindeki en önemli ailelerden biri olan Dey Seçen sülalesinden, “imparatorluğun dayısı” lakaplı Alçi Noyan'ın kızıydı. Zekâsı, becerikliliği, tutumluluğu, çalışkanlığı ve merhameti sayesinde 1240'lı yıllardan itibaren ön plana çıktı ve Kubilay'ın en değer verdiği eşi hâline geldi. Kocasının Moğol İmparatorluğu'nun güçlü bir üyesi olma sürecinde onun en yakın danışmanlarından biri olan Çabi Hatun, Mönge Han'ın ölümü sonrasında Kubilay'a verdiği tavsiyeleriyle taht mücadelesinde önemli bir avantaj elde etmesini sağladı. Kubilay'ın küçük kardeşi Arık Buka'nın saf dışı bırakılmasında da büyük bir etkisi olan Hatun, 1260 yılında Yuan Hanedanı'nın imparatoriçesi sıfatını elde etti. Kubilay Han'ın ilk dört oğlu, Dorçi, Cimgim, Mangkala ve Nomogan'ı dünyaya getirdi. Ailesinin meşhurluğu ve kişisel melekeleri ile öne çıkan Çabi Hatun, ailesinin Şamanist olmasına rağmen erken dönemde Tibet Budizmi'ni benimsedi. Kubilay Han'ın da bu dine girmesinde büyük bir rol oynayan Çabi Hatun, Tibet Budizmi'ni Yuan Hanedanlığı'nın resmî dinî olmasını sağladı. Öldüğü 1281 yılına kadar devletin siyasi, askerî, idari ve mali bütün konularında cesur bir şekilde Kubilay Han tarafından dikkate alınan görüşlerini belirtti.

Anahtar Kelimeler: Çabi Hatun, Yuan Hanedanı, Kubilay Han, Moğol İmparatorluğu, Tibet Budizmi.

* Arş. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Konya/TÜRKİYE, celikkburak1@gmail.com ORCID: 0000-0002-8778-8931

The Mother of Yuan Dynasty: Chabi Khatun

Abstract

The second wife of Tolui's son Khubilai Khan, Chabi Khatun, was the daughter of Alchi Noyan, nicknamed "the uncle of the empire", from the Dei Secen family, one of the most important families in the Chinggis Dynasty. With her intelligence, resourcefulness, frugality, hard work and compassion, she came to the fore from the 1240s and became Khubilai's most valued wife. Chabi Khatun, who was one of closest advisers of her husband during the process of his becoming a powerful member of the Mongol Empire, helped him to gain a significant advantage in the struggle for the throne with the advice she gave to Khubilai after Möngke Khan's death. The Khatun, who had a great influence on the elimination of Khubilai's younger brother Arıq Buqa, obtained the title of empress of the Yuan Dynasty in 1260. She gave birth to Khubilai Khan's first four sons, Dorchi, Cimgim, Mangqala and Nomogan. Chabi Khatun, who stood out with fame of her family and personal talents, inherited Tibetan Buddhism in the early period, even though her family was of Shamanist. However, Chabi Khatun, who played a major role in Khubilai Khan's conversion to this religion, made Tibetan Buddhism the official religion of the Yuan Dynasty. Until her death in 1281, she boldly expressed her views on all political, military, administrative and financial issues of the state, which were taken into account by Khubilai Khan.

Keywords: Chabi Khatun, Yuan Dynasty, Khubilai Khan, Mongol Empire, Tibetan Buddhism.

Giriş

Kubilay Han'ın ilk yılları hakkında dönemin kaynaklarında pek malumat bulunmamaktadır. Kendisi Mengü Han'ın 1251 yılında büyük han seçilmesiyle ağabeyi tarafından Çin'de yürütülen bütün faaliyetlerin tek sorumlusu olmuştur. Çin'de uzun bir süre duran Kubilay Han, 1259 yılında ağabeyinin ölümü üzerine 1260 yılında imparatorluğun büyük hanı seçilmiş ve Çin'de Song Hanedanı'nın ardılı Yuan Hanedanı'nı teşkil etmiştir. Onun dünyanın en büyük imparatorluğunun tahtını kazanmasında amcası gdey Han'ın on bin hanelik nüfusa sahip Şing-ov adlı bir bölgeyi kendisine vermesi ilk adım olmuştur. Kubilay kendisine tahsis edilen Şing-ov'u ilk zamanlarda Karakorum'dan idare etmiştir. Kubilay, Şing-ov'u yönetirken idari anlamda ılımlı bir idare tarzı izlemiştir. gdey Han, Kubilay'a bölgeyi verirken ona yardımcı olması için birçok Çinli danışman da tahsis etmiştir. Bununla birlikte Kubilay, Çinli danışmanlarının yanı sıra annesi Sorkaktani Beki'nin Uygur Türk' danışmanları ve devlet adamlarının bir kısmını

da kendi hizmetine almıştır¹. Onun idaresindeki Şing-çov, Kubilay'ın şahsi idari becerileri ve nitelikli danışmanları sayesinde süratle gelişmiştir. Bu yüzden bölge ve Kubilay'ın kurduğu teşkilat, Moğol-Türk savaşçıların, etkili Müslüman bürokratların ve tacirlerin ilgi odağı olmuş, anılan zümrelerden pek çok kişi onun himayesine girmiştir. Öyle ki 1240'lı yıllara gelindiğinde Kubilay'ın kırka yakın nitelikli danışmanı olmuştur. Fakat müşavirlerinin arasındaki en zeki ve nüfuzlu olan kişi, sırdaşı, rehberi ve baş hatunu Çabi olmuştur.

Kaynaklarda Çabi Hatun'un ilk yılları ve gençlik dönemi hakkında neredeyse hiç malumat yoktur. Onun hakkındaki bilgiler Kubilay ile evlendikten sonra zenginleşmeye başlıyor. Kubilay ve Çabi'nin evlendikleri yılı net olarak tayin etmek oldukça güçtür. Ancak 1225 ve 1240 yılları arasında düzenlendiğini kesin bir şekilde belirtmek mümkündür. Nitekim Kubilay ile Çabi'nin ilk oğulları Dorçi², 1240 yılında dünyaya gelmiştir. Bununla birlikte Kubilay'ın *yağlamış*³ töreni 1224 ve 1225 yılları arasında yapılmıştır⁴. Bu yıllarda Kubilay 10-11 yaşlarında olup yapılan tören ile ergenlikten çıkmış, hanesinin uygun gördüğü bir kişiyle evlenebilme hakkını kazanmıştır. Moğollarda hanedan prensleri tören sonrası çok fazla bekletilmeden evlendiriliyordu. Bu bağlamda 1225 yılından birkaç yıl sonra ilk hatunu Tegülün ile evlenmiştir. Kubilay, Tegülün'ü hatun aldıktan sonra aradan epey bir süre geçmiş, 1235 ve 1240 yıllarında ikinci hatunu Çabi ile evlenmiştir. Zira Dorçi, 1240 yılında doğmuştu. Çabi ise dünyaya getirdiği çocukların sayısı göz önüne alındığında doğurgan bir kadındı. Bu bağlamda onların evlenir evlenmez çocuk yapmak amacı güttüklerini de göz önüne alarak bu yıllar arasında evlendikleri hususunun oldukça akla yatkın olduğu açıktır. Çabi'den sonraki üçüncü ve dördüncü hatunları sırasıyla Tarakan ve Bayagüçin'dir. Muasırları kaynaklarda isimleri ge-

1 Bahaeddin Ögel, *Sino Turcica, Çingiz Han'ın Türk Müşavirleri*, IQ Kültürsanat Yayınları, İstanbul 2002, s. 161-164.

2 Sagan Seçen de "Dorci". Ganjıdmaa Chimeddorj, *17. Yüzyıl Moğol Müverrihi Sagan Seçen'in, "Hadun Ündüsin-ü Erdeni-yin Töbçi" (Hanların Menşei Hakkında Hazmelerinin Tarihi) IV. Bölüm Eserinin Tercümesi ve Değerlendirmesi*", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017, s. 47.

3 Bozkır toplumunda *ilk av* olarak da bilinen ve bir ile üç gün arası süren ve şenlik şeklinde yapılan bu tören ile artık çocuk, isim alabilme, bir kadınla evlenebilme ve savaşlara katılabilmeye haklarını elde etmekteydi. Jean Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul 1998, s. 175-176.

4 1224-25 yıllarında Hülegü ve ağabeyi Kubilay, ilk kez müstakil bir şekilde ava çıkmışlar, sonrasında seferden dönmekte olan dedeleri Çingiz Han'ı, İmil Nehri kenarında vurdukları avları ile karşılaşmışlardır. Detaylı bilgi için bk. Henry H. Howorth, *History of the Mongols From the 9th to the 19th Century Part III the Mongols of Persia*, Yale University Press, New York 1888, s. 90.

çen bu hatunlar hakkında malumat neredeyse bulunmamaktadır. Kubilay'ın zikredilen dört hatununun dördünün de ayrı ordo⁵ları olmuştur. Bütün bu ordoların içinde dönemin kaynaklarının ısrarla üzerinde durdukları ordo, Çabi Hatun'un ki olmuştur. Çabi hakkında İran kaynaklarında, Reşidüddin hariç, sınırlı bilgiler yer almaktadır. Moğolcada ise bazı bilgiler bulunurken, Çince yazılmış Yuanshi epey kıymetli bilgiler aktarır⁶.

“Çabi” isminin doğru formu hakkında dönemin kaynakları ve çağdaş literatürde fikir birliği yoktur. Reşidüddin hatunu *Câmiu't-Tevârih* adlı eserinde ve *Şu'ab-ı Peñgâne'si'nde* “Çâbûy” olarak adlandırmıştır⁷. Bununla birlikte yazar *Câmiu't-Tevârih*'in bazı bölümlerinde, bizim de yazım hatası olarak gördüğümüz şekilde, “Çâbûn” ıstilahını da kullanmıştır⁸. Ayrıca yazarı bilinmeyen *Muizzü'l-Ensâb*'da da Çabi, “Çâbûn” şeklinde kaydedilmiştir⁹. Bununla birlikte *Muizzü'l-Ensâb*'ın, *Şu'ab-ı Peñgâne*'yi örnek olarak yazıldığı Alan'ın eser üzerindeki detaylı çalışmasıyla ortaya çıkarıldığı bilinmektedir¹⁰. Bu yüzden Reşidüddin'in eserlerinden haberdar olan *Muizzü'l-Ensâb* yazarı, belli ki eserinde *Câmiu't-Tevârih*'in de bazı kısımlarında yer aldığı tespiti mümkün olan *Çâbûn* ıstilahını kullanmayı tercih etmiştir. J. A. Boyle de *Câmiu't-Tevârih* tercümesinde Reşidüddin'in Hatun'un ismi ile alakalı çeşitli kullanımlarından biri olan *Çabuy* formunu kabul etmiştir. Başka bir yazar, XVII. yüzyılın başlarında yaşamış Moğol tarihçi Sagan Seçen ise hatunu *Çambuy* olarak isimlendirmiştir¹¹. Alman Türkolog Rybatzki ise geniş muhtevalı eserinde doğru

5 *Hordu, horda* ve *orda* da denilen ordo kelimesi, Moğol soylu ve aristokratlarının özel çadırından oluşturulmuş merkezi saraylarını ifade etmektedir. Soylular için ordalar, çekirdek güçlerinin bulunduğu yer, bütün yönetsel organizasyonlarının merkeziydi. Christopher P. Atwood, *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire, Fact On File Inc.*, New York 2004, s. 426; Paul D. Buell, *Historical Dictionary of the Mongol World Empire*, The Scarecrow Press, Lanham, Maryland and Oxford 2003, s. 207.

6 Morris Rossabi, *Kubilay Han*, çev. Özgür Özol, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 16.

7 Reşidüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, *Câmi'u't-Tevârih Cild-i Sevom*, nşr. Muhammed Rüşen-Mustafa Müsevî, Çâphâne-i Ketibe, Tahran 1373, s. 853; Reşidüddin Fazlullah Hemedânî, *Şu'ab-ı Peñgâne Kütâb-i Nesebnâme-i Müllük*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed, Yazma nr. 2937, vr. 133; Rashiduddin Fazlullah Hamadani, *The Successors of Genghis Khan*, trans. John Boyle, Columbia University Press, New York and London 1971, s. 228.

8 Reşidüddin, *Câmi'u't-Tevârih*, s. 865; Rashiduddin, *Successors*, s. 242.

9 *Muizz al-Ansb f Şarat al-Ansb*, vr. 53.

10 Muizzü'l-Ensab üzerine detaylı bilgi için bk. Hayrunnisa Alan, “Muizzü'l-Ensab'ın Timurlu Teşkilat Tarihi Bakımından Değeri”, *Belleten*, C 78/S. 282, 2014, s. 527-546.

11 Sagan Seçen, *Erdeni-yin Tobçı*, s. 45.

kullanımın Çince Çabi olduğunu bildirmekle birlikte Moğolca'da Çabi sözcüğünün diğer formlarının *Çibi*, *Çibe ve Cabi* kelimeleri olduğunu aktarmaktadır¹². Yuan Hanedanı'nın tarihini anlatan *Yuanshi*'de hatunu Çabi ismiyle anmaktadır. Sonuç olarak Moğolca'daki *Çambuy*, Farsça'daki *Çabuy*, Çince'deki *Çabi* formları ile karşı karşıya kalınması hatunun ismi konusunda filolojik bir problem olduğunu göstermektedir. Paul Pelliot, bu karışık filolojik problem hakkında Çabi formunun en doğru ıstılah olduğunu söyler¹³.

Tüm buraya kadarki aktarımlara ek olarak Çabi kelimesinin etimolojisini incelediğimizde problemi biraz daha çözümlenebilir hâle getirebildiğimizi söyleyebiliriz. Şöyle ki, günümüz Çin'de, Nankin¹⁴ olarak bilinen, fakat o dönemin kaynaklarına K'ai-ping fu olarak yansıyan şehrin kuzeydoğusunda harika bir çam ormanı yer almaktadır. Bu çam ormanına akın eden kuşlar arasında ise *Çabi Şahini* olarak adlandırılan bir kuş türü de bulunmaktadır. Adı geçen kuş türü bölgenin yerlisi bir hayvandır¹⁵. Bununla birlikte Cleaves'in de tespit ettiği üzere¹⁶ ve Orta Çağ Türk-İslam dünyasının en büyük dilcisi Kaşgarlı Mahmud'un da eserinde *Çavh* olarak adlandırdığı, genç yahut ufak bir şahin türünün (*Buteo buteo*) mevcut olduğu görülmüştür¹⁷. Cleaves'e göre Türkçe *Çavh* kelimesindeki "L" harfi düşmüştür. Bu "L" harfinin düşmesi olayı gayet olağan bir durumdur. Nitekim Türkçe'de "L" harfinin kaybına Anadolu'nun pek çok bölgesinde rastlanılmaktadır. Örneğin "altmış" kelimesi İstanbul jargonunda "atmış"a, "gel" kelimesinin Ege Bölgesi'nde "ga"ya, "kalk" kelimesinin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde "gak"a dönüştüğünü biliyoruz¹⁸. Yani "L"nin ortadan kaybolmasına yönelik yukarıda verilen örnekler

12 Volker Rybatzki, *Die Personennamen und Titel der Mittelmongolischen Dokumente, Eine lexikalische Untersuchung*, Publications of the Institute for Asian and African Studies 8, Helsinki 2006, s. 274.

13 Paul Pelliot, *Notes on Marco Polo I, Impimerie Nationale Librairie Adrien-Maisonneuve*, Paris 1959, s. 567-568.

14 Şangay'a üç yüz km uzaklıkta ve Yangtze Nehri'nde konumlanan Nankin Şehri, kısaca Ning olarak adlandırılır. Günümüzde Doğu Çin'deki Jiangsu Eyaleti'nin başkentidir. Nanjing (NJ), "The Foundations Laid in the Six Dynsties" http://english.nanjing.gov.cn/gynj/history/201403/t20140325_1946038.html. (Erişim Tarihi:11/08/2020)

15 Detaylı bilgi için bk. Yan-shuan Lao, *The Chung-t'ang shih-chi of Wang Yün: An Annotated Translation with an Introduction*, Harvard University; Yayınlanmamış Doktora Tezi, Cambridge 1962, s. 102, dp. 405.

16 Francis Woodman Cleaves, "The Biography of the Empress Cabi in the Yuan shih", *Harvard Ukrainian Studies*, C 3/S.4, 1979-1980, s. 140, dp. 3.

17 Kaşgarlı Mahmud, *Divânü Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, haz. Ahmet B. Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 186.

18 Yuanshi, "Empress Cabi", s. 140-141, dp. 3; Ayrıca detaylı bilgi için bk. Martti Räsänen,

ışığında, *Çavlı*'daki “L” harfinin Moğolca'ya geçişinden sonra yahut geçişi sırasında kaybolduğu ya da düştüğü ve ortaya *Çavı* kelimesinin çıktığını açıkça ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte bilindiği üzere Türkçe'de ya da diğer dillerdeki “V” harfinin “B” harfine dönüşmesi ise Moğolca'da sıklıkla görülen bir durumdur¹⁹. Yani Reşidüddin'in Farsça kullanımındaki *Çâbüy*'a geldiğimizde *Çavlı*'nın “L”sinin, “V”nin “B”ye geçişi ile “U” hâline geldiği bir Türk formunun yansıması gibi görünmektedir. Sonuç olarak *Çabi*, *Çabuy* ve *Çambui*'nin orijinal bir Türk *Çavlı* (Şahin) kelimesini yansıttığını açıkça ifade edebiliriz. Bu yüzden dönemin en yakın tanığı ve kaynağı olan Yuanshi'nin kullandığı *Çabi* kelimesi net bir şekilde doğru kullanım olduğunu söyleyebiliriz.

İranlı tarihçi Reşidüddin, Yuan sarayındaki en kıdemli hatunun Kongirat Hanedanı reislerinden, Dey Seçen'in oğlu ve Börte Uçin'in kardeşi Alçi Noyan'ın kızı *Çabi Hatun* olduğunu zikretmiştir²⁰. Bu sebeple *Çabi*'nin geldiği konumun onun şahsi niteliklerinden ziyade ilk olarak ailesinin meşhurluğundan ileri geldiği açıktır. Tegülün'ün de erken ölümüyle sarayda Dey Seçen ailesinden yalnızca *Çabi Hatun* kalmıştır. Diğer hatunlardan daha soylu olduğundan ötürü baş hatun da o olmuştur. Nitekim Reşidüddin de eserinde Kubilay'ın toplamda on iki oğlu olduğunu, bununla birlikte on iki evlattan dördünün meşru mirasçı diğer sekiz evladının ise mirasta hakkı bulunmayan gayrimeşru evlatlar olduğunu aktarmıştır. Yazar zikredilen dört prensin yasal mirasçı olmasının nedenini *Çabi Hatun*'dan doğmalarına referans vererek açıklamıştır²¹.

Çabi ve Kubilay'ın ilk oğlu Dorçidir²². Reşidüddin, Dorçin'in, hayatı boyunca kronik bir hastalıktan muzdarip olduğunu aktarmıştır. Ayrıca onun hiç evlenmediğini çok erken bir yaşta vefat ettiğini belirtmiştir²³. Fakat aynı yazar Çingiz Ha-

Materialien zur Lautgeschichte der Türkischen Sprachen, Studia Orientalia, Helsinki, 1949, s. 211-212.

19 Detaylı bilgi için bk. Francis Woodman Cleaves, “Aldar cab ~ Cab aldar,” *HJAS* 18, nos. 1-2 (June, 1955), s. 221-233.

20 Reşidüddin, *Câmi'u't-Tevârih*, s. 865; Rashiduddin, *Successors*, s. 241; Atwood, “Chabui”, s. 82; May, “Chabi”, s. 136; Bruno de Nicola, *Women in Mongol Iran The Khatuns, 1206-1335*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2017, s. 135.

21 Reşidüddin, *Câmi'u't-Tevârih*, s. 865; Rashiduddin, *Successors*, s. 242.

22 Boyle onun ismini Dorçi, Rüşen ve Müsevî ise Türçi şeklinde çevirmiştir. Reşidüddin, *Câmi'u't-Tevârih*, s. 865; Rashiduddin, *Successors*, s. 242; İsmi doğru kullanımını Rybatzki bize sunmuştur. Dorçi kelimesi değerli taş, mücevher, elmas gibi anlamlara gelmektedir. İkincil olarak da İndra'nın (Hinduizm'de savaş tanrısı) yıldırım silahı gibi bir anlama gelmektedir. Rybatzki, *Mittelmongolischen*, s. 417.

23 Reşidüddin, *Câmi'u't-Tevârih*, s. 865; Rashiduddin, *Successors*, s. 242.

nedanı'nın şecerelerini ele aldığı *Şu'ab-ı Pençgâne* adlı eserinde, Dorçi'nin üç tane oğlu olduğunu, ikisinin isminin bilinmediğini, diğer evladının adının da Ananes olduğunu yazmıştır²⁴. Aynı müellifin kaleminden çıkan iki eserde birbiriyle çelişen ifadelerin bulunması Reşidüddin'in sehven yapmış olduğu bir hata olsa gerektir. Öyleyse Reşidüddin, eseri *Câmi'u't-Tevârih*'te bu ayrıntıyı atlamış olmalıdır. Bununla birlikte yazarı bilinmeyen *Muizzü'l-Ensâb* adlı eserde Dorçi'nin ismi bilinmeyen bir oğlu olduğunu, bu oğlundan ise Saruk Buka, Ayende, Taycu adında üç torunu olduğunu söylemiştir²⁵. Sonuç olarak bu konuda Reşidüddin'in *Şu'ab-ı Pençgâne* adlı eserinde aktardığı bilginin Moğol Tarihi hakkında sahip olduğu bilgi ve birikimi göz önünde bulundurduğumuzda daha sahih olduğundan şüphe duymuyoruz. Çabi ve Kubilay'ın ikinci oğulları Cingim²⁶'dir. Boyle, eserinde bu ismin Çince olduğunu ve *gerçek altın* manasına geldiğini zikretmiştir. Çinçe şekli Chen-chin'dir ve aslında Marco Polo'da geçen *cinchim* kelimesi ile aynıdır²⁷. Cingim de Dorçi gibi çok yaşamamış, erken bir yaşta ölmüş ve ardında üç oğul bırakmıştır²⁸. Çabi Hatun'un ve Kubilay Han'ın üçüncü oğlu ise Mangkala²⁹'dir. Reşidüddin, onun baş eşinin Alçi Noyan'ın torunu Kutuy Hatun olduğunu aktarmış, Hint dilinde bu ismin *tanrıdan doğan, tanrı doğumlu* anlamlarına geldiğini eklemiştir³⁰. Blochet, Kutuy isminin Hintçe'de *presnes* anlamına gelen putrı veya kumârî'den devşirildiğini söylemiştir³¹. Çabi ve Kubilay'ın dördüncü oğulları ise Nomogan'dır. Nomogan'ın iki kızı vardır ve isimleri bilinmemektedir³².

Çabi Hatun'un doğurduğu dört çocuğu da genç yaşlarda ölmüştür. Bunlardan bilhassa Dorçi'nin, çok genç yaşta öldüğünü belirtmiştik. Yukarıda açıkladığımız üzere Dorçi, bilinmeyen kronik bir rahatsızlığa yakalanmış ve ölmüştür. Çabi'nin ikinci oğlu Cingim de bilinmeyen bir rahatsızlığa yakalanmış ve kırk üç yaşında ölmüştür. Cingim'in ardında bıraktığı evlatlarının da çeşitli hastalıklara sahip oldukları bilinmektedir. Nitekim onun oğullarından Kamala kırk, Darmabala yirmi

24 Reşidüddin, *Şu'ab-ı Pençgâne*, vr. 134.

25 *Muazz al-Ansb f Şarat al-Ansb*, vr. 55.

26 Sagan Seçen de "Çingim". Sagan Seçen, *Erdem-yin Tobçı*, s. 47.

27 Reşidüddin, *Câmi'u't-Tevârih*, s. 865-866; Rashiduddin, *Successors*, s. 242.

28 Onun üç oğlunun ismi Kamala, Tarmabala ve Temür Kağan'dır. Reşidüddin, *Câmi'u't-Tevârih*, s. 865-866; Rashiduddin, *Successors*, s. 242.

29 Sagan Seçen de "Mangala". Sagan Seçen, *Erdem-yin Tobçı*, s. 47.

30 Reşidüddin, *Câmi'u't-Tevârih*, s. 866; Rashiduddin, *Successors*, s. 243.

31 Rashiduddin, *Successors*, s. 243, dp. 8.

32 Reşidüddin, *Câmi'u't-Tevârih*, s. 866; Rashiduddin, *Successors*, s. 243.

dokuz, Ölceytü Temür ise kırk iki yaşında ölmüştür³³. Kubilay'ın diğer eşlerinden doğan oğullarının daha uzun yaşamalarına rağmen Çabi Hatun'dan doğan çocukların ve onların neslinden gelenlerin kısa ömürlü olmaları, Çabi Hatun'dan ya da ailesinden kaynaklanan genetik bir rahatsızlığın var olduğunu düşündürmektedir.

Çok erken dönemlerde Çabi Hatun'un, Kubilay'ın dinî görüşlerine büyük oranda etki ettiğini anlıyoruz. Bu etki hanedanın kurulması ve baş hatun olmasıyla birlikte iyice güçlenmiştir. Netice olarak Kubilay'ı bu konuda etkilemesiyle Moğol istilasının ardından Çin'deki Tibet Budizmi onun büyük emekleriyle hızla yayılmıştır³⁴. Çabi Hatun, Moğol toplumunun inanç sistemi göz önünde bulundurulduğunda doğuştan Budist değildi. Zira Dey Seçen ailesi tipik bir Moğol kabilesi idi ve ekseriyetle Şamanist'ler. Çabi Hatun, Kubilay ile Çin'de daha sağlam bir idare kurabilmek için Moğolistan'dan ayrılmadan önce bu dine intisap etmiştir. Çin'de yerleştikleri sırada ise Çabi Hatun, fanatik bir Buda savunucusu hâline gelmiş Tibet Budizmi kolunun takipçisi olmuştur. Yuanshi, hatunun yaşamı hakkında kısa bir biyografi sunmasına karşın dinî görüşleri hakkında hiçbir bilgi aktarmamaktadır³⁵. Çabi'nin Kubilay'ı hangi tarihte ve ne şekilde Budizme teşvik ettiği bilinmemektedir. Fakat ilk çocukları Dorç'iye Tibetçe bir isim koymaları Tibet Budizmi'nin 1240 yılından önce ailenin dinî hayatında etkin olduğunu göstermektedir³⁶. Kubilay'ın Çin'deki ilk yıllarında Çabi'nin, kendi adına bazı Buda manastırlarına değerli mücevherler bağışlamasıyla açıktan açığa Tibet Budizmi'nin ailenin dinî hayatındaki temelleri atılmıştır³⁷. Nihayetinde Çabi Hatun, Kubilay'a Tibet Budizmi'ni iyiden iyiye sevdirmiş ve bu dine güçlü bir destek sağlamıştır. Bu durum Çin'deki meşruiyetini sağlamlaştırma çabalarında bulunan Kubilay için önem arz etmiştir. Din üzerinden meşruiyet sağlama çabalarına ilk önce o sıra Moğol başkentinde yaşayan meşhur Tibet Budası Sa-skya Pandita'yı kendi tarafına çekmeye çalışmakla başlamıştır. Ancak Pandita, Kubilay'ın çağrısını reddetmiş ve bir süre sonra 1253 yılında ölmüştür. Kubilay bu kez de Pandita'nın öğrencilerinden Phags-pa'yı 1255 yılında sarayına davet etmiş ve onun manastır yeminini almıştır. Kubilay Han, yaklaşık üç yıl sonra başkent Kayping'de kendi huzurunda Budistler ve

33 George Qingzhi Zhao, *Marriage as Political Strategy and Cultural Expression, Mongolian Royal Marriages from World Empire to Yuan Dynasty*, Peter Lang Publishing, New York 2008, s. 20.

34 Buell, *Historical Dictionary of the Mongol*, s. 130.

35 S. Bira, "Qubilai Qa'an and 'Phags-Pa Bla-Ma", ed. Amitai and D. O. Morgan, *The Mongol Empire and its Legacy*, Leiden 1999, p. 242; Nicola, *Women in Mongol Iran*, s. 188-189, 200.

36 May, "Chabi Khatun", s. 136; Buell, *Historical Dictionary of the Mongol*, s. 203.

37 Rossabi, *Kubilay Han*, s. 16.

Taocular arasında bir tartışma düzenlettirmiştir. Mücadeleyi Budistleri kazanmış ve bu tarihten itibaren Çinli Taocular, Kubilay Han tarafından Budizm'i karalamak sebebiyle suçlu bulunmuşlardır³⁸. Budizm'in Taoculara karşı bu zaferinin ardından aynı sene Kubilay ve Çabi, Phags-pa'dan hocası Sa-skya'nın düzenlediği üç Tantrik Hevajra³⁹ töreninden ilkinin almışlardır. Çabi Hatun, Kubilay'ın taç giyme töreninden önce oğullarını da Phags-pa'nın icra ettiği Budist törenlerine göndermiştir⁴⁰. Ancak bir müddet sonra Phags-pa Kubilay Han tarafından el üstünde tutulmak istenmiş ve bu gerçekleştiği sürece sarayda kalıp ona destek vereceğini belirtmiştir. Nitekim Phags-pa, Budacı bir keşiş olarak kendini dünyevi bütün hükümdarların üstünde görmüştür. Buna karşılık Kubilay Han da şahsını toprakları üzerinde yaşayan herkesten üstün görmüştür. Bu noktada Çabi Hatun iki ayrı iktidarı barıştırmayı başarmış ve birlikte koordine hareket etmelerini sağlamıştır. Anlaşmaya göre yeni durumda Phags-pa Lama, ruhani ve dinî konularda son sözün sahibi olmuş, Kubilay da dünyevi konuları üstlenmiştir. Kubilay, özel dinî nasihatler aldığı vakit Tibetli rahipten daha alçakta oturma kararı almıştır. Ancak aynı şekilde Kubilay Han da halkın önünde kamu işleri icra ederken Phags-pa'dan yüksekte oturma kararı almıştır⁴¹. Phags-pa birkaç yıl sonra, Kubilay'ın büyük han seçildiği 1260 yılında, resmî olarak imparatorluğun dini lideri olarak atanmış, 14 Haziran 1261 tarihinde ise kendi mührüne sahip olmuştur⁴². Böylelikle o hem imparatorun kişisel rahibi hem de bütün Moğol Hanlığı'ndaki Budist rahiplerin reisi unvanını kazanmıştır⁴³. Bu yıllardan sonra artık Şamanizm daha çok Moğol orta tabaka halka özgü bir din olarak kalırken, Tibet Budizmi Moğol seçkinler arasında yayılmış ve iyi bir şekilde temsil edilmiştir. Bunun sonucunda belirgin bir biçimde ortaya Tibet Budizmi'ne dayanan, ancak yerel tanrılara ve ritüelleri

38 Atwood, "Qubilai Khan", s. 458.

39 Diğer adıyla *Hevajra Tantra*. VIII. yüzyılda ortaya çıktığı tahmin edilen ve 20 bölümden oluşan Budist bir metindir. Sakya okulunun en önemli metinlerinden biridir. Drogmi (992-1072) tarafından Tibetçe'ye çevrilmiş, böylelikle Tibet Budizmi'nin güçlenmesi amaçlanmıştır. Öğretinin özünde samsara ve nirvanayı tam olarak anlamak vardır. Murat Topaloğlu, *Din ve Siyaset İlişkisi Bağlamında Çin'de Tibet Budizmi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018, s. 53.

40 Atwood, "Chabui", s. 82; Anning Jing, "The Portraits of Khubilai Khan and Chabi by Anige (1245-1306), a Nepali Artist at the Yuan Court", *Artibus Asiae*, C 54/S. 1-2, 1994, s. 41.

41 Sagan Seçen, *Erdeni-yin Tobçı*, s. 45-46; Rossabi, *Kubilay Han*, s. 39.

42 Sagan Seçen, *Erdeni-yin Tobçı*, s. 46-47; Jing, "The Portraits of Khubilai", s. 42

43 Atwood, "Phags-pa Lama", s. 437.

de ihmal etmeyen Moğol Budizmi şeklinde bir sentez ortaya çıkmıştır⁴⁴. Böylece Phags-pa, Çabi Hatun'un büyük destekleri ile meşhur Şaman Teb Tengeri kadar büyük bir üne kavuşmuştur⁴⁵. Bununla birlikte İran'da Kubilay'ın kardeşi Hülegü'nün Budistlere sağladığı himaye de, Çabi'nin Tibet tapınaklarının inşası için destek verdiği dönemle neredeyse aynıdır. Ancak Hülegü Han'ın din politikasında ağabeyi Kubilay ve Çabi'nin dinî politikasının etkili olup olmadığı Çabi Hatun ile Hülegü Han arasındaki irtibatın ne kadar güçlü olduğu bilinmemektedir⁴⁶.

Çabi Hatun'un ruhani konulardaki görüşleri ve bunun imparatorluğa yansımalarının yanı sıra çok ilginç bir şekilde Kubilay'ın askerî teşkilatında da etkindi. Onun geniş çaplı sağlam bir casusluk ağı vardı. Zira Kubilay Han'ın da eşinin bu faaliyetlerinden haberdar olduğunu net bir şekilde ifade edebiliriz. Hatta kesin olmamakla birlikte destekliyor bile olabilirdi. Çabi'nin casusluk faaliyetlerini Arık Buka'nın Möngke Han'ın ölümünün ardından Kubilay'a isyan etmesi olayında açıkça görürüz. Möngke Han ölmeden birkaç yıl önce 1258'li yıllarda kardeşinin Güney Song Seferi için birlikleriyle birlikte Nangiyas⁴⁷ yönünde ilerlemesini istemişti. Nangiyas'ın büyük nehrine varıldığında Kubilay'a, Möngke Han'ın Oçu Kuşatması esnasında öldüğü ile ilgili bazı istihbaratlar gelmiştir⁴⁸. Ancak Kubilay, konuyu Mukali Guy-Ong'un torunu Bagatur ile müzakere ettiğinde ağabeyinin öldüğüne dair bilgilere itibar etmemiş ve harekâtına devam etmiştir. Kubilay, Barulaslı Bulkan Kalça ve Erke noyanları daha önce planlamış oldukları mevkiye öncü olarak göndermiş ve kendisi de kuvvetleri ile onları takip etmiştir. Kubilay savaşçıları ile Möngke'nin öldüğü Oçu Kasabası'na geldiği sırada Çabi Hatun'un elçileri Tokan ve Ebügen, ordosunun emirlerinden Tayçığutay ve Yekü noyanlar Kubilay'ın huzuruna varmışlar ve Möngke Han'ın ölümü haberini getirmişlerdir. Kubilay Han bu istihbarat ile birlikte Möngke'nin ölümüne tamamen inanmıştır. Kubilay, Çabi'den gelen haberden sonra Reşidüddin'in ifadesiyle epey kederlen-

44 May, "Chabi Khatun", s. 136-137.

45 Nicola, *Women in Mongol Iran*, s. 49.

46 Nicola, *Women in Mongol Iran*, s. 215.

47 Güney Çin Ülkesi, Çinçe'de Nan-Çia yani *güney halkı* olarak geçmektedir. Rashiduddin, *Successors*, s. 22, dp. 43.

48 Kubilay Han'a bu haberi üvey kardeşlerinden Möge getirmiş ve büyük han seçimine katılmasını tavsiye etmiştir. Kubilay ise *Güneye inmem için kağandan emir aldım. Yerine getirmeden nasıl dönerim?* demiştir. Reşidüddin de bu olay sadece bir söylenti olarak aktarılır ve Kubilay'ın bu söylentiye kulak asmadığı belirtilir. Rossabi, *Kubilay Han*, s. 46-47.

miş ve orduyu orada bırakarak ayrılmıştır⁴⁹. Görüldüğü üzere Kubilay, kendi itibararat ağından gelen ölüm haberlerine itibar etmemiş, buna karşılık baş eşi Çabi Hatun'dan aldığı bilgileri makbul görmüştür.

Çabi Hatun ayrıca saygın bir kişi ve iyi de bir siyasetçiydi. Mönge Han'ın ailesi ile iyi bir iletişimi olup Karakorum'daki saray nazarında muteberdi. Onun sarayla olan bağlantıları Kubilay'ın Şing-çov valiliği görevinden Mönge tarafından Çin'in ele geçirilmesi görevine getirilmesinde büyük etkisi olduğu açıktır. Çabi Hatun'un, sarayla olan yakın ilişkilerinin güçlü olduğuna dair en büyük delil Mönge'nin ölüm töreni sırasında yaşananlardır. Nitekim Mönge Han ölünce oğlu Asutay Oğul ordudaki vazifesini Kundukay Noyan'a bırakarak babasının cenazesini Karakorum'a getirmiştir. Uzun zamandır Moğollarda ve Türklerde uygulanan Şamanist gelenek gereğince önemli bir kişinin ölümünün ardından ağıt törenleri düzenlenmekteydi. Bu ağıtlar genelde ölen kişinin birinci derece yakınlarının ordolarında yapılırdı. Mönge Han'ın ölümü için de dört farklı ordoda yas töreni icra edildi. İlk gün Kutuktay Hatun'un ordosunda, ikinci gün Kotay Hatun'un ordosunda, üçüncü gün Çabi Hatun'un ordosunda ve dördüncü gün ise Kisa Hatun'un ordosunda ağıt yakılmıştır. Her gün bir ordoda ağıtlar yakılıp kederlenildikten sonra Mönge'yi, Yeke-Koruk olarak adlandırılan Burkan-Kaldun Dağı'na babası Toluy ve dedesi Çingiz Han'ın yanına gömmüşlerdir⁵⁰. Zikredildiği gibi normal şartlarda bu yas törenleri yalnızca çekirdek aile içinde düzenlenen ve akrabaların katıldığı merasimler şeklinde yapılırdı. Çabi Hatun, aile dışından biri olarak, üstüne üstlük Mönge'nin hatunu Kisa'dan önce merasim icra etmiş olması onun aile tarafından epey muteber bulunduğunu gösterir.

Mönge'nin ölümü ve onun için düzenlenen yas törenlerinden bir müddet sonra, ortaya önemli bir taht krizi çıktı. Arık Buka alelacele iktidar iddiasında bulundu ve yanına çok nüfuzlu destekçiler çekti. Destekçilerinin en önemlileri Mönge Han'ın baş hatunu ile öz oğulları Asutay ve Ürüng Taş'tı. Arık Buka ayrıca Ögödey'in torunu Dorçi, Cuci'nin torunu Kurumşi ve Çağatay'ın oğlu Algu'nun da desteğini aldı. Arık Buka Kubilay'ın aksine geleneksel bir Moğol İmparatorluğu'nu ediyordu. Bu nedenle Moğolistan içinde ve dışında bulunan bozkır tabanlı bölgelerde önemli bir destek elde etti. Arık Buka Alemdar ve Dorçi'yi ordunun başına geçirdi ve hızla adam toplamalarını adam toplamaları emretti. Hazırlıklar bittikten sonra Dorçi, Pekin üzerine Alemdar ise Kubilay'ın başkenti Kayping üzerine harekete

49 Reşidüddin, *Câmi'ü't-Tevârih*, s. 853-854; Rashiduddin, *Successors*, s. 229-230.

50 Reşidüddin, *Câmi'ü't-Tevârih*, s. 853; Rashiduddin, *Successors*, s. 228.

geçti. Bunlar yaşanırken Kubilay Möngke Han'ın ölümü ile kesintiye uğramış Oçu Kuşatması'nı sürdürmekle meşguldü. Kubilay, Oçu Kuşatması'nda bulunduğu sırada Çabi Hatun da Kayping'de bulunmaktaydı. Arık Buka'nın faaliyetlerinden haberdar olan ve birtakım girişimlerde bulunan ilk kişi de oydu. Çabi Hatun ilk olarak Alemdar liderliğinde başkente yürüyen orduyu diplomatik girişimleri ile yavaşlatmaya çalıştı. Kubilay Han'a zaman kazandırmaya çalışan Çabi Hatun kardeşini ve nüfuzunu önemsemeyen eşini adamları Yekü ve Tayçığutay yoluyla tertiplenen saldırıyı ona bildirdi ve onu bu meseleye yönlendirmeye çalıştı⁵¹. Kubilay Çabi'den gelen bu haberle işi ciddiye aldı ve onun tavsiyesiyle Batur Noyan adlı birini kuşatma komutanı atayarak oradan ayrıldı. Öncelikle Arık Buka'ya ulaklar gönderdi. İşlerini gizli bir şekilde yürütmeye çalışan Arık Buka, Kubilay'a karşı uzlaşmacı bir tavra büründü fakat yeterli olmadı. Kubilay, Kayping'teki sarayına döndü ve Hatun'un tavsiyesine uyarak burada yeni bir ulu kağan seçmek için kurultay topladı. Kayping'de şimdiye kadar eşi benzeri görülmemiş -Moğolistan dışında- bir seçim icra edildi ve Kubilay, yeni büyük han seçildi⁵². Çabi Hatun ile birlikte 1260 yılında imparatorluğun imparatoriçesi ilan edildi⁵³.

Hanedanlığın annesi sıfatını da kazanan Çabi Hatun, Çin kültürüne ayak uydurmaya, Moğolların bozkır yasalarının Yuan Sarayı'ndaki nüfuzunu azaltmaya çalışmıştır. Yuanshi'deki bir kayıta bunun açık bir örneğine rastlamaktayız. Yuanshi'ye göre Kubilay Han'ın hanlık döneminin hangi devrine denk geldiği bilinmeyen bir zamanda dört tane keşiğ muhafızı onun huzuruna gelerek kendisini etkilemek amacıyla başkent civarındaki toprakların, atlar ve sürüler için otlığa dönüştürülmesi hakkında bir önerge sunmuşlardır⁵⁴. İmparatorluk muhafızlarının Kubilay Han'a sundukları bu fikir geleneksel Moğol ekonomisi için son derece uygun bir modeldir. Ancak Çin'de, özellikle Yuan Hanedanı'nın etkili olduğu Kuzey Çin'de tarım ekonomisi ülkenin bel kemiği niteliğindedir⁵⁵. Keşiğ muhafızlarının Kubilay'a böyle bir önerge sunmalarının nedeni Moğol bozkır gelenekliliğinin yok olmaya yüz tutmuş olmasıdır. Nitekim Çin kültürüyle bütünleşmeye çalışan Yuan Sarayı'nda buna karşı gelenekçi bir hizip oluşmuş, keşiğler de bu yöndeki harekete dâhil olmuşlardır. Esasen keşiğ muhafızları çok iyi bir eğitimden geçen kimselerdi

51 Rashiduddin, *Câmi'u't-Tevârîh*, s. 872; Rashiduddin, *Successors*, s. 248; May, *Khubilai Becomes Khan* (May 5, 1260), s. 20; Zhao, *Marriage as Political Strategy*, s. 67.

52 Rossabi, *Kubilay Han*, s. 48-49.

53 Yuanshi, "Empress Cabi", s. 142.

54 Yuanshi, "Empress Cabi", s. 142.

55 Rossabi, *Kubilay Han*, s. 64.

ve yıllardır kaldıkları bu bölgedeki askerî harekâtlarda birincil derecede rol oynamaktalardı. Bundan dolayı Kuzey Çin coğrafyasını ve sarayın dayandığı ekonomik dinamikleri bilmekteydiler. Ancak anlaşıldığı kadarıyla bozkır geleneklerini unutamamışlar bu yüzden böyle bir girişimde bulunmuşlardır. Yuanshi'ye göre Kubilay bu talepten oldukça memnun kalmış ve kabul etmiştir. Keşigler, bir müddet sonra kabul edilen önergelerin uygulama planını Kubilay Han'a getirmişler ve ona anlatmışlardır. Önerge sunulduğu sırada Kubilay'ın yanında danışmanlarından Kuzey Çinli Liu Ping-Çung da vardı⁵⁶. Anlaşılan keşigler onu da kendi yanlarına çekmişler ya da zorlamışlardı. Sonuç olarak Ping-Çung da önergenin kabulüne destek olanlar arasına girdi. *Yuanshi*'ye göre bu hadiseyi duyan Çabi, görüşme salonuna aniden gelmiş ve uygulanmak üzere olan önergeye karşı yeni bir tartışma başlatmıştır. Çabi Hatun'un oğullarına Konfüçyüsçü bir eğitim vermiş olduğunu ve bir imparatoriçe olarak Konfüçyüsçü memurları desteklediğini biliyoruz⁵⁷. Orada bulunan ve aynı zamanda Konfüçyüsçü bir devlet adamı olan Liu Ping-Çung'a: *Eğer sen zeki bir Kuzey Çinli olarak imparatora konuşsan, o seni dinler. Neden itiraz etmiyorsun?* Liu Ping-Çung'un bu söylenene sessiz kalması üzerine Çabi ona bir hayli gücümüştür. Nitekim Çabi, ardından Kubilay'a hitaben bu işe karşı çıkma sebebini açıklamıştır. Nitekim ona göre sunulan önerge Çin'de kurdukları devletin temel dinamiklerine zarar verecektir. Nitekim Kayping'i başkent yaptıklarında Moğol yönetimi şehir halkının malını ve mülkünü ellerinden almamış ve önceki statükoyu devam ettirmişti. Başkent civarındaki toprakların, atlar ve sürüler için otlığa dönüştürülmesi önergesi bu statükoyu bozacak ve halkın elde ettiği haklar geri alınmış olacaktır. Zira Çabi bu noktada uygulamamanın zalimane olduğunu ve sosyal açıdan devleti zora sokacağını düşünmüştür. Eşi Çabi'nin konu hakkındaki fikirlerinden etkilenen Kubilay Han, keşiglerin kendisine sundukları önergeyi reddetme kararı almıştır⁵⁸. Böylece Moğol soyluları başkent çevresinde yaşayan Çinli çiftçilerin ve yerel halkın topraklarına el uzatma iznini alamamışlardır. Bu durum açıkça Çabi Hatun'un merhamet ve adalet yönünden de ileri düzeyde hasletlere sahip bir karakter olduğunu gösterir. Çabi Hatun, Moğol yönetimi altında ezilen halkın bir de yerleşim yerlerinden göç ettirilme istenmesine karşı çıkararak vatanlarında huzur içinde yaşamalarına olanak sağlamıştır. Sonuç olarak Çabi Hatun, Moğol bozkır yasaları ve Moğol elitlerinin endişeleri ile Yuan başkenti yakınında yaşayan yerleşik halkın ihtiyaçları çatıştığında bozkır yasalarını

56 Yuanshi, "Empress Cabi", s. 142.

57 Atwood, "Chabui", s. 82.

58 Yuanshi, "Empress Cabi", s. 142-143.

bir kenara bırakmıştır. Nitekim Çabi Hatun, bu hareketleri ile imparatorun adil bir hükümdar olarak itibarını güçlendirmeye hizmet etmiştir⁵⁹.

Çabi Hatun'un *Yuanshi*'de anlatılan bir diğer özelliği de aşırı tutumlu ve çalışkan bir karaktere sahip olmasıdır. Yine yıllıklardan aktarılanlara göre Yuan Sarayı'nda mevcut pahada değersiz her şeyden yeni bir şeyler üretir, sarayın ihtiyaçlarını karşılar. Saray kadınlarına giysi diktirme hadisesi bunun tipik bir örneğini oluşturur. Nitekim o devirde iskartaya çıkan kullanılmış, bozulmuş, eski askerî yayların saraya getirilmelerini emretmiştir. Saray hanımlarına bu yayların kirşilerini toplatmış, ip yaptırmış ve kumaş dokutmuştur. Çabi Hatun'un çabasıyla dokunan kumaştan üretilen giysiler saray kadınları tarafından giyilmeye, böylece dışarıdan para ile özel ihtiyaç giderilememeye başlanmıştır. Hatunun ürettirdiği bu giysilerin kalitesi *Yuanshi*'ye göre Şam kumaşından dikilen giysiler ile kıyaslanabilir derecede kaliteli ürünler olmuştur. Onun tutumluluğuna bir diğer örnek ise sarayın kilimlerini diktirmesi olmuştur. Şöyle ki sarayın gıda işleri ile ilgilenen imparatorluk mutfağında koyun kürek kemiklerinin derileri bir kenara atılır ve kullanılmaz. Bunu duyan Çabi Hatun, bu derileri toplatmış ve saray kadınlarına bunların yünlerinden kilim dokutmaya başlamıştır. O günden itibaren sarayda bu kilimler kullanılmaya başlanmıştır. *Yuanshi*'ye göre bunlar onun tutumluluk ve çalışkanlığına dair sayısız pek çok işinden yalnızca birkaçıdır⁶⁰. Çabi Hatun'un tutumlu davranışlarını yalnızca saray çevresinde değil aynı zamanda saray dışı sahalarda, örneğin askerî teşkilatta da görmekteyiz. Nitekim Kubilay Han'ın, Kuzey Çin'i ele geçirmek için çıktığı sefer boyunca ordudaki askerler siperi olmayan şapkalar takmakta ve uzun kollu zırhlar kuşanmaktaydı. Kubilay Han bir sefer esnasında çadırından askerlerin giydiği siperiksiz bir şapka ile çıkmış, güneş altında ne kadar zor durulduğunu, güneşin gözü epey kamaştırdığını fark etmiştir. Böylece aynı durumu askerlerin de yaşadığını düşünen Kubilay Han, bu konuyu Çabi Hatun'a anlatmıştır. Hatun ilk olarak saray kadınlarına siperlikli bir şapka modeli hazırlamış ve Han'ın kullanımına sunmuştur. Bu şapkanın daha rahatlatıcı olduğunu fark eden Kubilay, askerlerinin hepsine bu siperlikli şapkalardan diktirmiştir. Ayrıca Kubilay Han'ın kuvvetleri yakalı ve uzun kollu zırhlar takmakta, savaşlara böyle iştirak etmekteydi. Bu zırhlar şiddetli sıcak altında onları epey etkilemekteydi. Bu konuda da Kubilay Han eşine danışmıştır. Nitekim bu rica üzerine Çabi Hatun,

59 May, "Chabi Khatun", s. 136.

60 Yuanshi, "Empress Cabi", s. 143-144; Rossabi, *Kubilay Han*, s. 65.

askerler için yensiz ve kısa kollu bir savaşçı zırhı tasarlamıştır. Bu hareketten de memnun kalan Kubilay bu modelin bütün orduda kullanılması emrini vermiştir⁶¹.

Çabi Hatun ayrıca merhametiyle, şefkatiyle ve tevazuu ile de öne çıkan bir karakter olmuştur. Nitekim *Yuanshi*'de anlatıldığına göre Song İmparatorluğu ile yapılan savaşlar sonucunda dul Kraliçe Şie ve Kraliçe Cüen, Pekin'de ikamet etmek zorunda bırakılmışlardır. Bununla birlikte Kubilay, savaşlardan elde ettiği yüklü miktarda kıymetli hazineyi faydalanması için eşi Çabi'yi çağırması ve bu değerli parçalardan dilediğini almasını istemiştir. Fakat Çabi Hatun, bu hazinelere yüz çevirerek Song halkına ait hazineyi tek bir parça dahi alamayacağını belirterek tepkili bir şekilde oradan ayrılmıştır. Bahsedilen olaylardan bir müddet sonra kraliçelerinin Pekin'de esir tutulmalarını bir hakaret ve aşağılama olarak gören yardımcıları Cu ve Çin adlı şahıslar utançlarından kendilerini asmışlardır. Kubilay bu intiharlara epey kızarak onları Şie ve Cüen'i yaşadıkları yerde sallandırmıştır. Çabi Hatun eşinin bu davranışı karşısında ona epey hiddetlenmiş ve bu vahşiliğin sonlandırılmasını kraliçelerin memleketlerine yani Güney Çin'e geri gönderilmelerini talep etmiştir. Sözü edilen bu kadınlar ayrıca Pekin'in ikliminden dolayı çok hastalanıyordu. Kubilay Han, eşinin bu talebini olumsuz bularak ona böyle bir hareketin güney bölgelerdeki sadık Çinlilerin tepkisini çekeceğini ve gerginlik yaratabileceğini söylemiştir. Ancak Kubilay, Çabi'nin bu tepkisine karşılık olarak onlara iyi davranacağı sözünü vermiştir. Çabi, Kubilay'ın bu sözünden sonra ölene dek kraliçelerin ihtiyaçları ile ilgilenmiş ve onlarla iyi ilişkiler kurmuştur⁶². Çabi Hatun, ömrünün son yıllarında yeğeni Nanbuy'u kendisine halef ilan ederek Kubilay ile evlenmesini sağlamış ve 1281 yılında vefat etmiştir⁶³.

Sonuç

Bu çalışmanın odağı Çabi Hatun gerek eşi Kubilay'ın han seçilmesinde gerekse Moğolların Güney Çin'de kesin bir hâkimiyet kurarak buraya yerleşmesinde birinci dereceden rol oynamış ve bunun sonucunda dünya tarihinin en güçlü ve iktidar sahibi kadınları arasına girmiştir. Kavrayışı yüksek olan Hatun, kocası Kubilay'ın henüz Şing-çov'daki valiliğinin ilk günlerinden itibaren ona dinî tesirlerde bulun-

61 Yuanshi, "Empress Cabi", s. 145; Rossabi, *Kubilay Han*, s. 65; May, "Clothes", s. 128-129.

62 Yuanshi, "Empress Cabi", s. 144-145; Rossabi, *Kubilay Han*, s. 88-89; May, "Chabi Khatun", s. 137; Atwood, "Chabui", s. 82.

63 Rossabi, *Kubilay Han*, s. 218.

muş, Budizm'e meyline teşvik etmiş ve ileride hükümdarı olacağı Çin'deki yapıyı ve halkı daha iyi anlamasını sağlamıştır.

Kubilay'ın yükselişi nispetinde büyük bir casus ağı kuran Hatun, bu sayede eşine karşı tertiplenen her durumdan onu haberdar etmiş ve Kubilay'da bu doğrultuda hareket ederek önemli kazanımlar elde etmiştir. Bunu bilhassa Arık Buka İsyanı'nda rahatlıkla görebiliyoruz. Nitekim Çabi Hatun'un bu tertipten haberi olmasaydı Kubilay büyük bir çıkmaza girecekti. Çabi Hatun, 1260'lı yıllarda başlayan Kubilay idaresinin yerli kültüre ayak uydurup Çin'deki varlığını korumasında en önemli amillerden biri olmuştur. Nitekim bu konuda erken yaşlarda kabul ettiği Tibet Budizmi'ni eşinin temellerini attığı Yuan İmparatorluğu'nun resmî dinî hâline getirmiştir. Çünkü İç Asya steplerinin Şamanist kültürü hem hayat tarzı hem de bakış açısı itibarıyla Çin'in yerli halkını idare etmeye müsait değildir. Merhameti, tutumluluğu ve çalışkanlığına dair ortaya koyduğumuz verilerle de birlikte Çabi Hatun sonuç olarak Yuan İmparatorluğu'nun annesi ve dünya tarihindeki en önemli kadınlardan biri olarak tarihteki yerini almıştır.

KAYNAKLAR

- Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
- Alan, Hayrunnisa, "Muizzü'l-Ensab'ın Timurlu Teşkilat Tarihi Bakımından Değeri", *Belleten*, C 78/S. 282, 2014, s. 527-546.
- Anonim, *Muazz al-Ansb f Şarat al-Ansb*, Bibliothèque nationale de France. Département des Manuscrits, Persan 67.
- Atwood, Christopher P., *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, Fact On File Inc., New York 2004.
- Buell, Paul D., *Historical Dictionary of the Mongol World Empire*, The Scarecrow Press, Lanham, Maryland and Oxford 2003.
- Cleaves, Francis Woodman, "Aldar cab ~ Cab aldar," *HJAS* 18, nos. 1-2 (June, 1955), s. 221-233.
- Cleaves, Francis Woodman, "The Biography of the Empress Cabi in the Yuan shih", *Harvard Ukrainian Studies*, C 3/S. 4, 1979-1980, s. 138-150.

- Durak, Neslihan, “Çingizli Hatunları I: Sorgaktani Beki”, *Turkish Studies*, C 3/S. 1, (2008), s. 251-258.
- Chimeddorj, Ganjudmaa, *17. Yüzyıl Moğol Müverrihi Sagan Seçen'in, “Had-un Ündüsün-ü Erdeni-yin Tobçı” (Hanların Menşei Hakkında Hazinelerinin Tarih) IV. Bölüm Eserinin Tercümesi ve Değerlendirmesi*”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017.
- Gömeç, Saadettin Yağmur, “Çingiz-Nâmeler Üzerine Bir İnceleme: Çingiz Han'ın Soy ve Mogol Tarihinin İlk Devirleri”, *Belleten*, C 82/S. 294, 2018, s. 407-481.
- Howort, Henry H. *History of the Mongols From the 9th to the 19th Century Part III the Mongols of Persia*, Yale University Press, New York 1888.
- Jing, Anning, “The Portraits of Khubilai Khan and Chabi by Anige (1245-1306), a Nepali Artist at the Yuan Court”, *Artibus Asiae*, C 54/S. 1-2, 1994, s. 40-86.
- Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, haz. Ahmet B. Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- Khamidova, CH. I., “Rashid al-Din, Shu'ab-i Panjganah. 2. The Mongols and Turks (3)”. *Žolotoordynskoe obozrenie=Golden Horde Review*, Vol. 5/No. 4, (2017), s. 846-861
- Lao, Yan-shuan, *The Chung-t'ang shih-chi of Wang Yün: An Annotated Translation with an Introduction*, Harvard University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Cambridge 1962.
- May, Timothy, *The Mongol Empire A Historical Encyclopedia Volume I*, ed. Timothy May, ABC-CLIO, Santa Barbara 2017.
- Nanjing (NJ), “The Foundations Laid in the Six Dynsties” http://english.nanjing.gov.cn/gynj/history/201403/t20140325_1946038.html. (Erişim Tarihi:11/08/2020).
- Nicola, Bruno de, *Women in Mongol Iran The Khatuns, 1206-1335*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2017.
- Ögel, Bahaeddin, *Sino Turcica, Çingiz Han'ın Türk Müşavirleri*, IQ Kültürsanat Yayınları, İstanbul 2002.
- Pelliot, Paul, *Notes on Marco Polo I*, Impimerie Nationale Librairie Adrien-Maisonneuve, Paris 1959.

- Räsänen, Martti, *Materialien zur Lautgeschichte der Türkischen Sprachen*, Studia Orientalia, Helsinki 1949.
- Reşidu'd-din Fazlullâh Hemedanî, *Câmi'ü't-Tevârih Cildi Sevvom*, neşr. Muhammed Rûşen-Mustafâ Müsevî, I-IV, Neşr-i Elburz, Tahran (1373/1994).
- Reşiduddin Fazlullah Hemedanî, *The Successors of Genghis Khan*, trans. John Boyle, Columbia University Press, New York and London 1971.
- Reşidüddin Fazlullah Hemedanî, *Şu'ab-ı Pençgâne Kitâb-i Nesebnâme-i Müllük*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed, Yazma nr. 2937.
- Rossabi, Morris, *Kubilay Han*, çev. Özgür Özol, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
- Roux, Jean Paul, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul 1998.
- Rybatzki, Volker, *Die Personennamen und Titel der Mittelmongolischen Dokumente, Eine lexikalische Untersuchung*, Publications of the Institute for Asian and African Studies 8, Helsinki 2006.
- Topaloğlu, Murat, *Din ve Siyaset İlişkisi Bağlamında Çin'de Tibet Budizmi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.
- Zhao, George Qingzhi, *Marriage as Political Strategy and Cultural Expression, Mongolian Royal Marriages from World Empire to Yuan Dynasty*, Peter Lang Publishing, New York 2008.